

УДК 94(477)

ПАРХОМЕНКО В. А.

м. Миколаїв

НАДАННЯ ДОПОМОГИ БІЖЕНЦЯМ У МИКОЛАЄВІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається діяльність миколаївських благодійних організацій по наданню допомоги біженцям в роки Першої світової війни. Увага звертається на національний склад біженців, їх соціальну адаптацію.

Ключові слова: Перша світова війна, біженці, допомога, благодійність.

Постановка проблеми. Малодослідженою в краєзнавчій літературі залишається громадське життя Миколаєва в роки Великої війни 1914–1917 рр. Автором частково вже була розглянута діяльність миколаївських благодійних товариств часів Першої світової [1; 2]. Питання надання допомоги єврейському населенню в роки війни висвітлював краєзнавець В. Щукін [3]. Проте таких досліджень обмаль, що й обумовило вибір теми даної публікації.

Мета статті – висвітлити надання допомоги біженцям із західних губерній у Миколаєві в роки Великої війни.

Виклад основного матеріалу. У перші дні війни німецькі війська зайняли прикордонні польські міста Каліш, Ченстохів, Бендін. Російська преса, створюючи в суспільстві образ жорстокого ворога, відразу сповістила читачів про знущання там військ Вільгельма над мирними мешканцями [4]. Під впливом пропаганди, населення прифронтової смуги у більшості добровільно, частково примусово (німці-колоністи та євреї – як «неблагонадійні») стали покидати рідні місцевості, до яких наближався ворог.

Після поразок на фронті у 1915 році російські війська залишили Польщу, Литву, частину Латвії, Волині та Західної Білорусі. З відступаючою армією, на схід потягнулися довгі колони біженців. Із західних губерній, охоплених евакуацією, знялися з насиджених місць близько 3,5 млн. осіб.

Для надання допомоги біженцям, ще 12 вересня 1914 р. засновано «Комітет великої княжни Тетяни Миколаївни для надання допомоги потерпілим від воєнних бідувань» (Тетянинський комітет) [5, с. 1709]. Велика княжна була почесною головою цієї

доброчинної організації, реальне ж керівництво здійснював О. Нейдгардт. На початок 1916 р. діяло 54 губернських відділення цього Комітету та сотні міських і повітових. Так, у січні 1915 р. створено Київське відділення, яке очолив губернатор О. Ігнат'єв. Активно співпрацював у ньому А. Ржепецький (у 1918 р. – міністр фінансів Гетьманату П. Скоропадського) [17, с. 124].

Якщо, в перший рік війни витрати Тетянинського комітету в середньому становили 500 тис. руб. щомісяця, то в розпал «Великого Відступу» у серпні 1915 р. на потреби біженців виділено 2 млн. 677 тис. руб., а у вересні – 5 млн. 779 тис. руб. [5, с. 1712].

Важливу роль у наданні допомоги біженцям відігравали національні громади. Так, у жовтні 1917 р., у вирі революційних подій, в Одесі польською громадою для 88 дітей-біженців засновано католицьке піклувальне товариство «Дом Марии» під патронатом М. Држевецької [19, с. 141].

Про національний склад біженців Першої світової війни свідчить таблиця, складена нами за офіційними (а тому не повними) даними згідно «Известий», що видавалися Тетянинським комітетом піклування про біженців.

Національність	Кількість біженців	У відсотках
Білоруси, українці	1 млн. 726 тис.	53%
Поляки	513 434	16,3%
Латиші	285 тис.	8%
Євреї	200 тис.	7%
Німці-колоністи (виселенці)	192 596	6%
Вірмени	150 тис.	5%
Литовці	85 500	2,7%
Не вказали національність	76 986	2%

Із таблиці зрозуміло, що основні тяготи війни зазнало населення західноукраїнських земель. Д. Дорошенко – майбутній міністр закордонних справ в уряді гетьмана П. Скоропадського, а в ті роки член київського «Товариства допомоги населенню Півдня Росії, що постраждало від воєнних дій», в мемуарах писав про тяжке становище галичан, звинувачених в «мазепинстві», яких через Київ відправляли на схід – вглиб імперії [6, с. 40–51].

Ще восени 1914 року, після зайняття Галичини російськими військами, звідти було вислано 578 «неблагонадійних осіб». Так, про свої поневіряння Сибіром у якості депортованої розповідається у спогадах представниці львівського Українського педагогічного товариства – К. Малицької [7]. Її звинуватили в приналежності до терористичної «партії», що наче готувала замах на російського генерал-губернатора Галичини Г. Бобринського. У 1915 році число таких виселенців зростає у багато разів. Журналіст М. Лемке який майже рік перебував у російській Ставці верховного головнокомандувача, у щоденнику відзначив, що тільки з 9 листопада 1915 р. по 8 березня 1916 р. із смуги Південно-Західного фронту відправлено до Архангельської губернії 1903 галичанина, та виселено вглиб імперії 40 тисяч німецьких колоністів [20, с. 386]. Уряд Австро-Угорщини теж здійснював репресивні заходи проти своїх підданих: галичан, звинувачених вже у «русофільстві» відправляли до сумнозвісних концтабору Талергоф і в'язниці Терезин.

Про страждання розореного війною населення Галичини, Польщі, Білорусі залишив мемуарні свідчення спостережливий свідок тих подій – російський військовий лікар Л. Войтоловський [13, с. 514–524]. Колони мирних мешканців, що рухались на схід, бомбардували німецькі аероплани у Бреста, Кобріна, Слоніма (Гродненська губ.), Барановичах (Мінська губ.) [15, с. 47–49].

Влада виявилася неготовою до планомірної евакуації такої кількості людей. Потік біженців призвів до великих матеріальних витрат держави, відволікав під час евакуації численні транспортні засоби, ускладнюючи перевезення військових вантажів. Як завжди,

страждали найменш захищені верстви населення. Так, на станції Рівне Волинської губернії, вагони доверху завантажувалися речами місцевих чиновників і поміщиків, а селяни сотні верст йшли пішки, розпродаючи за безцінь худобу та майно. Перевантажений смоленський вокзал, наприкінці липня 1915 р., вже не міг приймати численні ешелони з евакуйованими [14].

За офіційними даними в губерніях України станом на листопад 1916 року зареєстровано 750 тис. біженців [18, с. 130–133]. Найбільша кількість була на Катеринославщині – 220 тис., на Херсонщині перебувало 16,5 тисяч осіб.

Біженцям – євреям дозволили покинути «межу осілості» і переселятися у три губернії «внутрішньої Росії»: Тамбовську, Пензенську та Воронізьку.

Доля багатьох біженців склалася трагічно, а їх реєвакація назад, до Польщі та Прибалтики затягнулася до початку 1920-х років.

Суспільство хвилювалося: де ж буде зупинено ворога? Невже, як у 1812 році, доведеться відступати вглиб імперії? Адже вперше після наполеонівської навали, Росія залишила противнику свої європейські губернії. Командуючий Південно-Західним фронтом генерал М. Іванов наказав зводити оборонні споруди на захід від Києва [12, с. 200]. У Пскові й Смоленську готувалися до евакуації. Але в кінці вересня німецький наступ було зупинено. Ворог навіть був відкинутий назад в районі Сморгоні та Постава (Західна Білорусь), і фронт стабілізувався. «Великий Відступ» 1915 року закінчився. Головна мета Німеччини – вивести Росію з війни, поки що реалізована не була.

Російська преса заспокоювала пересічних громадян: Наполеон за 4 місяці зміг дійти до Москви, а Вільгельм – «загруз» в польських болотах.

Поступово з прифронтових губерній, населення почало прибувати і в Миколаїв, де створюється Комітет допомоги біженцям, який діяв завдяки пожертвуванням, що надходили від населення та різних установ. Так, у травні 1915 р. педагогічна рада 2-ї жіночої гімназії, вихованки якої передали 120 руб. на потребу біженцям, одержала рескрипт із сло-

вами вдячності від великої княжни Тетяни Миколаївни [8]. Робітники суднобудівного заводу «Наваль» у фонд допомоги біженцям зібрали 1500 руб. [9]

Якщо на початку серпня 1915 р. на утриманні Комітету перебували 102 людини, то у вересні вже 1250 осіб [10]. Серед біженців було близько 200 латишів, частину із них влаштували на суднобудівний завод «Наваль». Біженці з Прибалтики утворили в Миколаєві латиське земляцтво.

Дослідник В. Щукін вказує, що в 1915 р. до Миколаєва прибула 181 єврейська родина (близько 700 осіб). Більшість з них розмістили в єврейських колоніях: Новополтавці (233 особи) та Доброї (175 осіб). У Миколаєві зупинився 131 біженець [3, с. 199]. На їх потреби єврейською громадою міста було зібрано у 1915 р. – 23813 руб., у 1916 – 60229 руб. [3, с. 200]. Найбільше коштів, серед приватних осіб, надійшло від М. Кобилінського (1225 руб. у 1915 р. і 1700 у 1916 р.). Щоправда кількість людей, що здійснювали пожертвування зменшилась за рік у двічі: 1915 рік – 2110 осіб, у 1916 – 996 [3, с. 197].

У Миколаєві основна маса біженців різних національностей перебувала в нічліжному будинку № 1 по вул. Радісній. Медичну допомогу їм надавали миколаївські лікарі

С. Коган і Д. Горбочковська. Діти біженців віком до трьох років безкоштовно забезпечувалися молоком. До кінця жовтня кількість біженців у місті зростає до 2 тисяч, і 8 листопада 1915 р. відкривається Миколаївський відділ Всеросійського товариства піклування про біженців. Його головою обирається Д. Стоянов, секретарем – В. Левицький [16, с. 135].

Складним залишалось питання щодо працевлаштування біженців. Частина з них за розпорядженням градоначальства залучалася до прибирання вулиць, робітники – на заводи. 21 грудня по вул. Московській для працевлаштування жінок-біженок відкривається швейна майстерня.

Власник приватної чоловічої гімназії Миколаєва В. Березовський запропонував для дітей біженців 10 безкоштовних місць в кожному із 7 класів своєї гімназії [11]. А в будівлі Миколаївського реального училища розмістилася евакуйована з Польщі Келецька чоловіча гімназія.

Влітку 1916 р. після Брусилівського наступу, у звільнені від австрійців Луцький, Кременецький та Дубнівський повіти Волинської губернії дозволили повертатися, назад, евакуйованому населенню.

Проте у 1916 році соціально-економічна ситуація в країні погіршується, зростає доро-

Велика княжна Тетяна Миколаївна.
Листівка видання
Тетянинського комітету 1914–1917 рр.
(із колекції автора)

Сучасник двох Вітчизняних війн 1812 р.
та 1914 р. 108-літній І. Кисіль, біженець
Новогрудського повіту Мінської губ.
(фото з журн. «Заря», 1915)

жнеча, і навпаки зменшується надходження пожертвувань на благодійні заходи від населення. 18 вересня 1916 р. враховуючи нестачу фінансових коштів, миколаївський Комітет приймає рішення припинити надавати допомогу тим біженцям, які працюють на заводах, чи отримують пайки в якості родин мобілізованих.

Висновки. Лютнева революція 1917 року захопила суспільство політичними подіями, благодійність відступила на другий план. Тетянинський комітет перейменовано на Всеросійський комітет з надання допомоги постраждалим від військових дій, його фінансування скоротилося. У миколаївській пресі фактично вже не з'являються публікації щодо проблем біженства. Отже, на нашу думку, подальшого дослідження потребує питання перебування біженців у Миколаєві в роки революційних потрясінь, та їх реевакуація на батьківщину після завершення Громадянської війни та визвольних змагань на теренах колишньої імперії.

Список використаних джерел

1. Пархоменко В. Діяльність благодійних організацій Миколаєва в роки Першої світової війни / Владислав Пархоменко // V Миколаївська обласна краєзнавча конференція. «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». — Миколаїв, 2004.
2. Пархоменко В. Миколаївське товариство допомоги родинам запасних в роки Першої світової війни / Владислав Пархоменко // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського — Вип. 3.28: Історичні науки. — Миколаїв, 2010. — С. 278—283.
3. Щукін В., Павлюк А. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец

- XVIII — начало XX вв.) / Владимир Щукін. — Николаев, 2009. — С. 196—200.
4. Война: Еженедельник. Немецкие зверства. — Петроград: И. Богельсон, 1914. — 14 с.
5. Летопись войны 1914—1916 гг. — № 107. — С. 1709—1714.
6. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914—1920 рр.) / Дмитро Дорошенко. — К.: Темпора, 2007. — 632 с.
7. Малицька К. На хвилях світової війни: Львів зо російської окупації // Діло. — 1937. — 27 березня. — Ч. 67. — С. 3—4; У тюрмі і в дорозі на заслання // Діло. — 1937. — 28 березня. — Ч. 68. — С. 7—8; Перші враження в Азії // Діло. — 1937. — 30 березня. — Ч. 69. — С. 3—4; Серед тайги // Діло. — 1937. — 31 березня. — Ч. 70. — С. 3—4.
8. Николаевская газета. — 1915. — 13 мая.
9. Николаевская газета. — 1915. — 18 августа.
10. Николаевская газета. — 1915. — 30 сентября.
11. Николаевская газета. — 1915. — 26 августа.
12. Брусилов А. Мои воспоминания / Алексей Брусилов. — Минск: Харвест, 2003. — 432 с.
13. Войтоловский Л. По следам войны / Л. Войтоловский // Первая мировая: воспоминания, репортажи, очерки, документы / Сост. С. Семанов. — М.: Молодая гвардия, 1989. — С. 505—525.
14. Русское слово. — 1915. — 2 августа.
15. Зверства немцев в войну 1914—1918 гг. (из документов первой мировой войны). — Ленинград, 1943. — 117 с.
16. Пархоменко В. А. У войны забытое лицо... Малоизвестные страницы Первой мировой / В. А. Пархоменко. — Николаев: ННУ им. В. А. Сухомлинского, 2011. — 180 с.
17. Сердюк О. Біженство в Україні під час Першої світової війни // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К., 2002. — Вип. 4. — С. 111—132.
18. Курцев А. Н. Количество беженцев в российских регионах на 1916—1917 гг. // Юг России в прошлом и настоящем: Сб. науч. трудов IV Междунар. науч. конф. — Белгород: Изд-во БелГУ, 2007. — Т. 2. — С. 127—135.
19. Бахурин Ю. «Одинокие с Родины» // Родина. — 2013. — № 8. — С. 139—141.
20. Лемке М. 250 дней в царской Ставке. 1916. / Михаил Лемке. — Минск: Харвест, 2003. — 672 с.

ПАРХОМЕНКО В. А.

ОКАЗАНИЕ ПОМОЩИ БЕЖЕНЦАМ В НИКОЛАЕВЕ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье рассматривается деятельность николаевских благотворительных организаций по оказанию помощи беженцам в годы Первой мировой войны. Внимание обращается на национальный состав беженцев, их социальную адаптацию.

Ключевые слова: Первая мировая война, беженцы, помощь, благотворительность.

PARKHOMENKO V.

ASSISTANCE TO REFUGEES IN NIKOLAIEV IN THE FIRST WORLD WAR.

The article discusses the activities of Nicholas charities to assist refugees during World War I. Attention is drawn to the national composition of the refugees and their social adaptation.

Keywords: First World War, refugees, aid, charity.

Стаття надійшла до редколегії 1.08.2014